

ПРОЦЕС РЕАКТИВІЗАЦІЇ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Розглянуто динамічний процес реактивізації англо-американських запозичень. Повернення англо-американизмів до активного складу лексики з пасивного носіями двох споріднених мов, української та російської, розглянуто як результат впливу на мову соціальних факторів, спричинених мовними контактами.

Ключові слова: реактивізація, активний склад лексики, пасивний склад лексики, споріднені мови, мовні контакти.

Рассмотрен динамический процесс реактивизации англо-американских заимствований. Возвращение англо-американизмов к активному составу лексики из пассивного носителями двух родственных языков, украинского и русского, рассмотрено как результат влияния на язык социальных факторов, вызванных языковыми контактами.

Ключевые слова: реактивизация, активный состав лексики, пассивный состав лексики, родственные языки, языковые контакты.

The paper deals with the research of the dynamic process of reintensification of the English and American loans. The returning of the angloamericanisms to the active lexis from the passive in two cognate languages, Ukrainian and Russian, is determined by the social reasons caused by language contacts.

Keywords: reintensification, active lexis, passive lexis, cognate languages, language contacts.

Останнім часом у науковій літературі привертає увагу явище, котре ще не лексикалізувалося у певному терміні. Йдеться про назву процесу повернення до вжитку значної кількості запозичених лексем, які використовувалися раніше, але з певних соціальних та ідеологічних причин були витіснені з мовної практики.

Процес повернення з пасивного до активного фонду лексичних одиниць на межі ХХ – початку ХХІ століття неодноразово досліджувався Н. Валгіною, М. Геращенко, О. Єрмаковою, В. Костомаровим, О. Міловановою та іншими.

Науковці проаналізували використання повернутих слів у порівнянні з їхнім ужитком у радянський період в одній мові. Реактивізація англо-американських запозичень у споріднених мовах на початку ХХІ століття, що дозволяє виявити особливості зазначеного процесу у зіставленні та відповідає сучасним тенденціям процесу мовного контактування, вивчена недостатньо. Детального дослідження не отримали багато аспектів процесу повернення іншомовної лексики, а саме: основні чинники системної організації лексико-семантичного рівня.

Таким чином, актуальність роботи зумовлена необхідністю комплексного лінгвістичного опису процесу реактивізації лексичних одиниць, представлених у лексикографічних джерелах, з урахуванням особливостей їх функціонування у середині ХХ та на початку ХХІ століття.

Об'єктом дослідження є реактивізовані англо-американські запозичення в українській та російській мовах зазначеного періоду.

Предметом дослідження став семантико-лексикографічний опис динаміки смислової структури англо-американізмів, реактивізованих на початку ХХІ століття.

Матеріалом дослідження є англо-американські запозичення, зафіксовані у словниках української та російської мов різних періодів.

Мета дослідження – виявити особливості процесу реактивізації англо-американізмів у двох споріднених мовах та описати лексичні одиниці у семантико-лексикографічному аспекті.

Зазначена мета передбачає виконання таких **завдань**:

- встановити статус реактивізованої лексики в контексті мовних змін та виявити причини її пасивізації та подальшого повернення;
- дослідити семантичні особливості реактивізованих англо-американізмів в українській і російській мовах.

Методологічною основою дослідження стали: принцип системності мовних явищ і одиниць; принцип взаємозв'язку та взаємозумовленості мови, історії та культури суспільства; принцип руху від фактів мови до соціальних причин.

Для позначення масового переходу слів із пасивного до активного фонду у науковій термінології поки що не існує єдиного найменування. Мовознавці використовують такі терміни: «реабілітація лексики», «актуалізація лексики», «депасивізація лексики», «розширення референтної співвіднесеності лексики», «ренеологізація».

Лінгвісти не лише по-різному позначають зазначене явище, вони також розуміють його неоднаково.

Визначаючи термінологічні найменування зазначених понять, О. Стишов вказує на повернення у вжиток зафіксованих раніше в нашій національній мові й культурі лексичних одиниць, вилучених у недавні часи з певних ідеологічних причин, і послуговується терміном «актуалізація» [20, с. 10]. У своїх працях Д. Баранник пише про активне поповнення української мови новими словами та новими значеннями відомих раніше слів, переміщення певної частини спеціальної лексики до розряду широковживаної [2, с. 12]. Лінгвіст О. Муромцева відзначає «активізацію слів», здавна відомих у мові [11, с. 194]. У дослідженнях лексичних процесів Л. Мацько послуговується термінологією «актуалізація застарілих слів» [12, с. 45].

У своєму дослідженні ми диференціюємо актуалізовану та реактуалізовану лексику, услід за Г. Складєвською. Актуалізовані слова – це часто уживані лексичні одиниці, що отримали семантичні, стилістичні та оціночні зміни завдяки трансформаціям у суспільно-політичному житті країни [22, с. 12].

Активізація – значно ширше поняття, ніж реактивізація, оскільки за першим терміном закріпилися й інші значення зі стрижневою семантикою «ставати активним», «посилення активності».

Натомість термін «актуалізація» на позначення процесів поповнення пасивного чи активного словника видається недоцільним, оскільки це поняття у мовознавстві традиційно тлумачиться як семантико-стилістичне наголошення вільного і фразеологічно зв'язаного слова, порушення узвичаєних синтаксично-семантичних зв'язків у словосполученнях та реченнях.

Реактивізація мовних одиниць передбачає не тільки зростання частотності використання слова, але й зміну його стилістичного статусу (від архаїзмів до неологізмів). Та обставина, що реактивізація певної лексеми супроводжується її активізацією в мовній практиці, є лише супровідним, другорядним фактом.

Лексика, що повертається з пасивного до активного використання, – це слова, що раніше асоціювалися з категоріями буржуазного суспільства і мали відповідні коментарі у словниках, а тепер позначають сучасні реалії [8, с. 13].

Реактивізація – це повернення одиниць пасивного складу до активного використання у конкретний історико-культурний період під впливом зовнішніх факторів, що супроводжується семантичними, стилістичними та іншими змінами у смисловій структурі слова [4, с. 9].

Для комплексного опису реактивізованої лексики необхідно використовувати факторний аналіз, який характеризує зовнішню та внутрішню зумовленість процесів активізації та пасивізації.

Серед позамовних факторів реактивізації, які опосередковано викликають семантичні зміни, виокремлюються:

1) поява в українській і російській реальностях понять, орієнтованих на західні моделі розвитку суспільства (наприклад, укр. *клерк* – конторський службовець, діловод, конторник, бюровець [16, с. 986], рос. *клерк* – конторщик, офісний работник [10, с. 338]; укр. *менеджер* – фахівець з управління сучасним виробництвом (різного роду керівники підприємств, фірм, організацій тощо) [16, с. 100], рос. *менеджер* – руководитель или управляющий, отвечающий за определённое направление деятельности предприятия (менеджер по персоналу, инвестиционный менеджер, менеджер по связям с общественностью, финансовый менеджер, риск-менеджер, бренд-менеджер, экаунт-менеджер, менеджер по продажам), управляющий проектом (менеджер проекта) или целой компанией (топ-менеджер). В последнее время к менеджерам причисляют всех лиц, ответственных за определённое направление, в том числе и неруководящих должностей) [10, с. 776];

2) переосмислення суспільством соціальних, політичних та культурних понять (наприклад, укр. *бізнес* – діло, заняття, яке приносить доход, підприємницька або комерційна діяльність; сукупність різноманітних за змістом видів діяльності з метою одержання прибутку [16, с. 58], рос. *бизнес* – предпринимательская экономическая деятельность, приносящая доход, прибыль [10, с. 97]; укр. *істеблішмент* – правлячі, привілейовані групи суспільства, а також вся система влади і управління, за допомогою якої вони досягають свого панування [16, с. 224]; рос. *истеблишмент* – правящие и элитарные группы общества [10, с. 208] тощо.

Важливу роль у складі словникової семантичної системи слів у період їх знаходження у пасивному фонді становлять компоненти, які виконують функцію обмеження.

Першу групу складають словникові ремарки, що визначають норми і практику використання слів. Наприклад, у словниках середини ХХ століття зазначено:

укр. *чартер* – мор. аренда судна на один рейс [18, с. 770];

рос. *чартер* – мор. Договор между владельцем и фрахтователем на аренду судна на определенный термин [17, с. 727].

У словниках початку ХХІ століття зазначені ремарки відсутні, наприклад:

укр. *чартер* – договір між судновласником і фрахтувальником на оренду судна або його частини на певний рейс або термін. Поняття фрахтування судна ділиться на фрахтування на рейс, рейсовий чартер (договір перевезення вантажу), або фрахтування на час (тайм-чартер) – який, у свою чергу, є договором майнового найму судна [16, с. 776];

рос. *чартер* – договор между владельцем средства транспорта и нанIMATE-лем [10, с. 757].

До другої групи належать слова, що мають обмежувальні семи, які вказують на місце явища у суспільному житті відповідного періоду.

Під обмежувальною семою, репрезентованою у словниковому тлумаченні, розуміємо компонент смислової структури семем, який обмежує зміст або використання слова, несе інформацію про позамовну реальність і вказує на місце поняття або явища у дійсності суспільства відповідного періоду.

До цієї групи належать такі підгрупи:

1. Історико-культурні, локальні, часові семи, що обмежують суспільну ситуацію, в якій знаходиться об'єкт номінації. Наприклад, у словниках середині ХХ століття зазначено:

укр. *кіднепінг* – викрадення дітей у поважних осіб [18, с. 351];

рос. *киднеппинг* – похищение ребенка с участием важной особы – председателя исполкома [17, с. 297].

Сема 'поважна' в українській мові та 'важная' в російській для опису людини обмежували використання слова.

У словниках початку ХХІ століття зафіксовано:

укр. *кіднепінг* – викрадення дітей з метою одержання викупу [16, с. 677];

рос. *киднеппинг* – похищение человека, как правило, ребенка [10, с. 708].

2. Етно-соціальні та етнічні семи, що виражають ідеологію, ставлення соціуму до об'єктів номінації. Наприклад, у словниках ХХ століття зазначено:

укр. *аутсайдер* – у капіталістичних країнах – підприємство, що не входить до складу монополії [18, с. 84];

рос. *аутсайдер* – в капиталистических странах – предприятие какой-либо отрасли производства, которое не входит в монополистическое объединение предпринимателей этой отрасли [17, с. 79].

Укр. *концерн* – багатогалузева корпорація в капіталістичних країнах [19, с. 381];

рос. *концерн* – один из видов капиталистических монополий: объединение предприятий под господством одного или небольшой группы капиталистов [22, с. 333].

В українській мові сема 'капіталістичний' та в російській 'капиталистический' стали обмежувальними для використання слів у радянський період.

У словниках початку ХХІ століття зафіксовані такі визначення:

укр. *аутсайдер* – 1) підприємство, що не входить до монополістичних об'єднань і веде з ними конкурентну боротьбу; 2) біржовий спекулянт-непрофесіонал; 3) команда або спортсмен, що посідає одне з останніх місць у турнірній таблиці; 4) перен. про кого-, що-небудь, що не відповідає яким-небудь вимогам, відстає від інших у якому-небудь відношенні; 5) про людину, ізольовану від якого-небудь середовища, від товариства, не визнану ким-, чим-небудь; 6) брокер, який не є членом біржі, але який має дозвіл на роботу в торговельному залі при дотриманні встановлених правил біржової роботи [16, с. 29];

рос. *аутсайдер* – 1) мелкое или среднее предприятие какой-либо отрасли производства, не входящее в монополистическое объединение этой отрасли; 2) команда или спортсмен, занимающие одно из последних мест в соревновании (в спорте); 3) перен. Тот, кто оказывается последним, отстает в каком-либо деле [10, с. 27].

Укр. *концерн* – одна з найбільш розвинених форм монополістичних об'єднань, що характеризується єдністю власності і контролю [14, с. 456];

рос. *концерн* – одна из форм объединения разных предприятий с высоким уровнем концентрации и централизации капиталов и производства [10, с. 470].

Сучасні словникові тлумачення втратили обмежувальні компоненти. Виявлено, що вони частково зберігаються в семемах, що відбивають історичний аспект

значення, але більша частина компонентів у зв'язку з поверненням слів до активного використання втрачена повністю.

У дослідженні встановлено, що повернені англо-американізми в українській і російській мовах входять до словникової системи мови замінюючи інші засоби вербалізації концептів.

Серед реактивізованої лексики виявлено такі основні тематичні групи:

1) економіка (укр. *брокер, концерн, маркетинг, менеджмент*; рос. *брокер, концерн, маркетинг, менеджмент* тощо);

2) політика (укр. *ліберал, лобі, парламент, спікер*; рос. *либерал, лобби, парламент, спикер* тощо);

3) соціальний устрій (укр. *дансинг, кіднепінг, скаутизм*; рос. *дансинг, киднептинг, скаутизм* тощо);

4) освіта (укр. *коледж*; рос. *колледж* тощо).

На основі тематичної класифікації було розроблено раніше існуючі семантичні опозиції, повернені в лексичну систему після реактивізації англо-американізмів в українській і російській мовах, а також ланцюги в різних кореляціях, наприклад:

а) ієрархічні (укр. *учбовий заклад – школа, лицей, гімназія, кадетський корпус, технікум, коледж, університет*; рос. *учебное заведение – школа, лицей, гимназия, кадетский корпус, техникум, колледж, университет та інші*);

б) протиставлення по антонімічному типу (укр. *лідер – аутсайдер*, рос. *лидер – аутсайдер* тощо);

в) протиставлення по синонімічному типу (укр. *Верховна Рада – парламент*; рос. *Федеральное собрание – парламент*; укр. *керівник – менеджер*; рос. *руководитель – менеджер* тощо).

Отже, в українській і російській мовах простежується динаміка лексичної норми, зокрема відбувається активне оновлення словникового складу за рахунок активізації лексики пасивного фонду. Це так звані реактивізаційні процеси, які слугують одним із важливих шляхів збагачення мови. Реактивізація означає повернення одиниць пасивного словникового складу до активного використання, що спричинене соціально-економічними перетвореннями в країні і супроводжується семантичними змінами слів.

Важливу роль у семантичній структурі реактивізованих слів відіграють обмежувальні компоненти, а саме словникові ремарки або обмежувальні семи. У сучасних тлумаченнях вони майже повністю втрачені.

Реактивізовані англо-американізми заповнюють відсутні ланки лексико-семантичних систем української та російської мов і входять у відносини ієрархії, протиставлення по синонімічному та антонімічному типах з питомими словами.

Процес реактивізації англо-американізмів в українській і російській мовах сприяє поверненню раніше існуючих семантичних опозицій, що зумовлено позамовними факторами, де основна роль належить орієнтації пострадянських суспільств на західні суспільно-політичні моделі розвитку.

Перспективи подальшого дослідження можуть бути пов'язані з особливостями використання реактивізованих англо-американізмів в українському та російському дискурсі: текстах ЗМІ, творах сучасної публіцистики та художньої літератури тощо.

Бібліографічні посилання

1. **Андрейченко Л. Н.** К вопросу о разграничении морфемного, словообразовательного и этимологического анализа / Л. Н. Андрейченко // Вопросы языкознания. – 1996. – № 12. – С. 18–24.

2. **Баранник Д. Х.** Українська мова на порозі ХХІ століття / Д. Х. Баранник // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. праць / за ред. Д. Х. Баранника. – Дніпропетровськ : Навчальна книга, 2000. – С. 6–15.
3. **Булыко А. Н.** Современный словарь иностранных слов / А. Н. Булыко. – М. : Мартин, 2006. – 848 с.
4. **Валгина Н. С.** Активные процессы в современном русском языке / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 304 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
6. **Герашенко М. Б.** Реактивизация лексики к началу ХХІ века : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / М. Б. Герашенко. – Белград, 2009. – 21 с.
7. **Ермакова О. П.** Жизнь российского города в лексике 30-х–40-х годов ХХ века : Краткий словарь ушедших и уходящих слов и выражений / О. П. Ермакова. – Калуга, Москва : Эйдос, Фланта, Наука, 2008, 2011. – 340 с.
8. **Земская Е. А.** Русская разговорная речь : лингвистический анализ и проблемы обучения / Е. А. Земская. – М. : Наука : Фланта, 2004. – 240 с.
9. **Костомаров В. Г.** Языковой вкус эпохи / В. Г. Костомаров. – М. : СПб. : Златоуст, 1999. – 320 с.
10. **Крысин Л. П.** Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – М. : Эксмо, 2007. – 944 с.
11. **Лесных Е. В.** Архаизация лексики русского языка ХХ века : дисс. ... канд. филол. наук / Е. В. Лесных. – М., 2001. – 243 с.
12. **Мацько Л.** Лексичні зміни та їх відображення в мові сучасної преси / Л. Мацько // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 41–47.
13. **Милованова О. В.** Актуализированная лексика русского языка новейшего периода : по материалам толковых словарей : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / О. В. Милованова. – Воронеж, 2001. – 21 с.
14. **Новий словник іншомовних слів** / уклад. О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2007. – 847 с.
15. **Ожегов С. И.** Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – [4-е изд., доп. и измен.]. – М. : Оникс, 2008. – 1200 с.
16. **Семотюк О. П.** Сучасний словник іншомовних слів / О. П. Семотюк. – Х. : Веста : Ранок, 2007. – 464 с.
17. **Словарь иностранных слов** / под ред. В. В. Пчелкина. – М. : Рус. язык, 1987. – 608 с.
18. **Словник іншомовних слів** / за ред. О. С. Мельничука. – К. : УРЕ, 1985. – 776 с.
19. **Словник української мови** : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1980. – 976 с.
20. **Стишов О. А.** Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. / О. А. Стишов // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7–15.
21. **Стернин И. А.** Язык и национальная картина мира / И. А. Стернин, З. Д. Попова. – Воронеж, 2002. – 60 с.
22. Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца ХХ столетия : более 7000 слов и устойчивых сочетаний / под. ред. Г. Н. Складневской. – М. : Астрель : АСТ : Транзиткнига, 2005. – 894 с.
23. **Филипенко А. М.** Внутренняя форма идиом в когнитивной перспективе / А. М. Филипенко // Вестник Москов. ун-та. – Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – № 4. – С. 82–96.
24. **Черникова Н. В.** Лексико-семантическая актуализация как средство отражения изменений в русской концептосфере / Н. В. Черникова. – М., 2000. – 136 с.
25. **Шмелёв Д. Н.** Архаические формы в современном русском языке / Д. Н. Шмелёв. – М. : Учпедгиз, 1960. – 218 с.